

ІСТОРІЯ ІНТРОДУКЦІЇ ВИДІВ І СОРТІВ РОДУ *IRIS* L. В УКРАЇНІ НА ФОНІ СВІТОВИХ ТЕНДЕНЦІЙ

**Карпенко В. П. – доктор сільськогосподарських наук, професор кафедри біології, проректор з наукової та інноваційної діяльності
Уманський національний університет садівництва**

Історія видів роду *Iris* L. сягає глибокої давнини. Так, у праці «Палеоботаніка» [1] радянський вчений геолог і палеоботанік українського походження Африкан Миколайович Криштофович відмічає наявність кореневищ і листків ірисів у третинних відкладеннях Європи і Північної Америки й ін.

Україна належить до Євроазіатсько-Північноамериканського поясу формування і видової диференціації кореневищних ірисів, зокрема – європейсько-середземноморського центру морфо- і видоутворення. За описом Г. І. Родіоненка [2], прабатьків сучасних ірисів можна охарактеризувати як таких, що належали до світлолюбивих багаторічників: мали біля основи здерев'яніле моноподіально розгалуджене зелене стебло з міжвузлями, яке при виляганні укорінювалося; у пазухах листків полеглого стебла могли утворюватись самостійні рослини; коренева система складалась із багаторічних коренів; листки були сидячими та розташовувались почергово; квітки дрібні, монотонно забарвлені з рівновеликими долями, що ще не зрослися біля основи; завязь верхня, стовпчик маточки монолітний з трьохлапатевою приймочкою, нектар не виділявся; пилкові зерна – еліпсоподібні, запилення – ентомофільне; квіти розташовувались пучками у пазухах листків на головному та багаторічних бокових пагонах; плід – тьохкамерна коробочка з дрібним насінням. Безумовно, що за багато тисячоліть у видо- і морфоутворенні ірисів значну роль зіграла внутрішня, міжвидова і віддалена гібридизація.

Перша згадка про іриси в літературі ботанічно-медичного спрямування з'являється у I ст. у Діоскорида (грецького лікаря) в Кодексі (Codex ex Vindobonensis Graecus, рис. 1) [3]. Відтоді розпочинається літературна історія роду *Iris* L.: 1549р. – Леонарт Фукс, 1551р. – Вільям Турнер, 1554р. – невідомий автор описують лікарські властивості ірису; 1576р., 1601р. – Карл Клузіус – декоративні властивості майже 28 видів ірисів (рис.2).

У 1770 році у всесвітньо відомому ботанічному атласі «Flora Danica» Г. К. Едер наводить малюнок *Iris Pseudacorus* L., а в 1782р., у цьому ж виданні, О. Ф. Мюллер – *Iris spuria* L. (рис. 3).

У 1781р. П. С. Палас (німецький вчений-енциклопедист) описує 17 видів роду *Iris* L.

У 1782р. виходить перша в світі монографія, присвячена ірисам (рис.4). На кінець 18 ст. у літературі фігурує опис більше 40 видів ірисів [2, 4].

*Автор виражає слова щирої вдячності провідному бібліотекарю музейної кімнати стародруків Н. В. Михайловій та директору Наукової бібліотеки УНУС С. В. Нижник за сприяння в пошуці у бібліотечних фондах матеріалів, використаних при написанні статті.

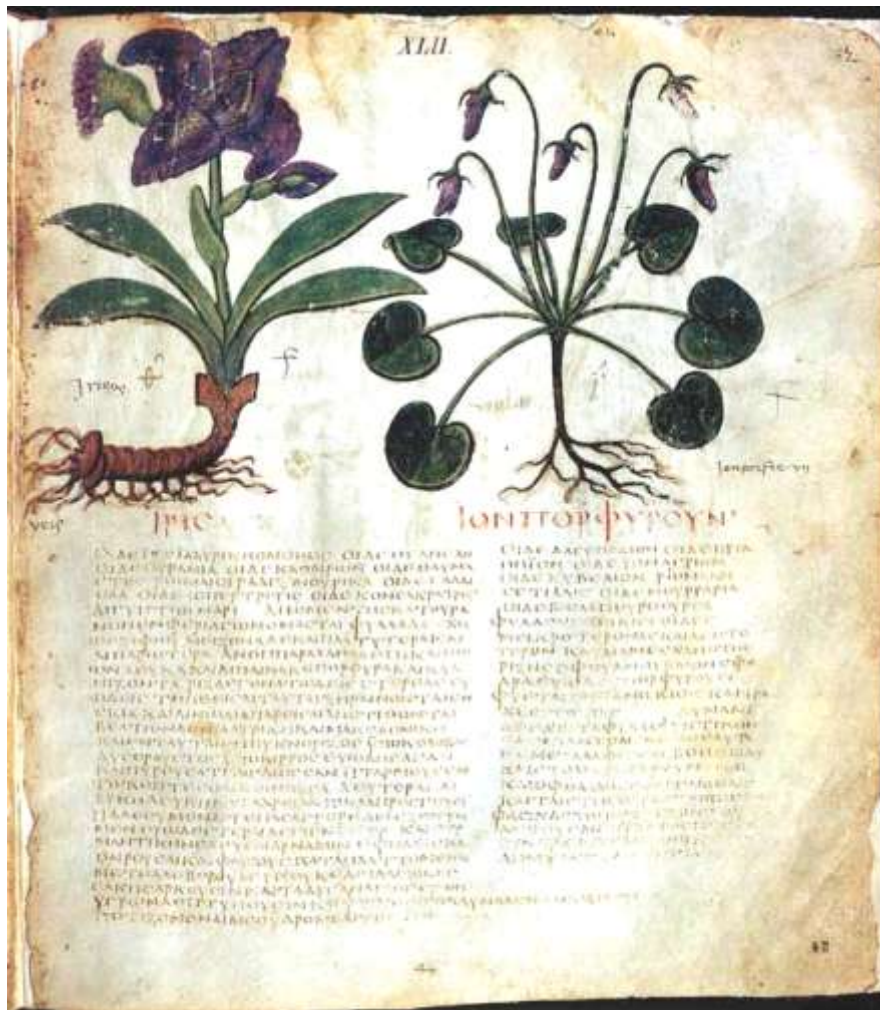

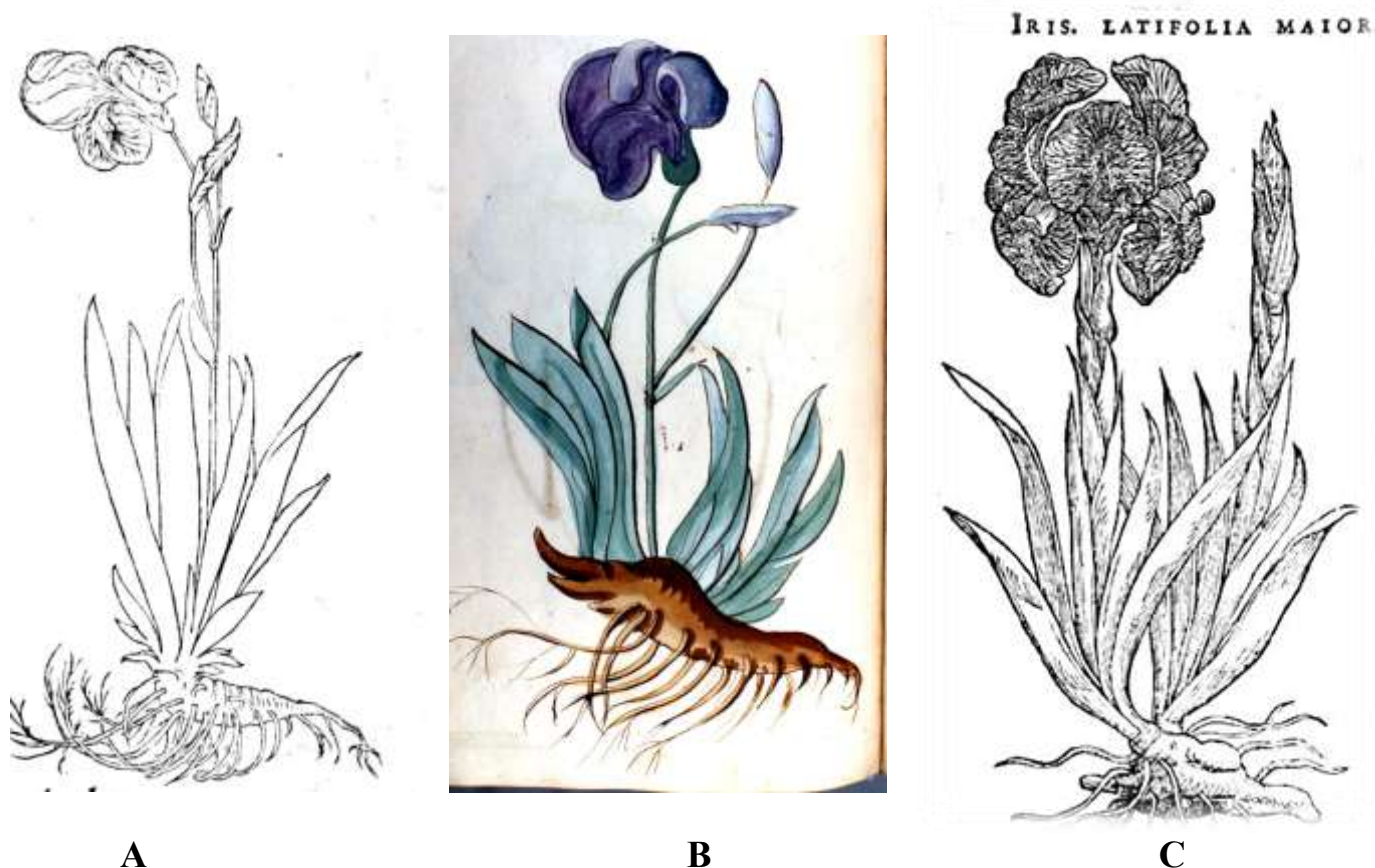
Рис. 1. Зображення ірису в праці Діоскорида (ліворуч).
(Електронна світлина з оригіналу, оприлюдненого Національною бібліотекою Неаполя).

«Ірис» у перекладі з грецької мови означає «веселка». У грецькій міфології Іридою називали богиню, яка по веселці спускалася на землю, щоб повідомити людям волю богів. Ім'ям богині квітку назвав Гіпократ – грецький лікар і природодослідник (приблизно IVст. до н.е. – 460-377рр.) [5]. Старовинну назву за ірисом у 1753р. закріпив К. Лінней, який у своїй праці «Species Plantarum» [6] описав 18 видів ірисів та розділив їх на борідкові (Barbatae) і безборідкові (Imberbis).

Упродовж 1707-1778рр. Карлом Ліннеєм було зібрано гербарій, у якому представлено значну кількість гербаризованих видів роду *Iris* L., зокрема – *Iris biflora*, *Iris dichotoma*, *Iris edulis*, *Iris flavissima*, *Iris foetidissima*, *Iris germanica*, *Iris graminea*, *Iris halophila*, *Iris ochroleuca*, *Iris persica*, *Iris pseudoacorus*, *Iris pumila*, *Iris pygmaea*, *Iris sibirica*, *Iris spuria*, *Iris susiana*, *Iris tenuifolia*, *Iris variegata*, *Iris ventricosa*, *Iris verna*, *Iris virginica* та ін. (рис. 5).

Іриси з давніх-давен вирощувалися і в Україні, спочатку при монастирях, які слугували осередками культури та розповсюджувачами посадкового матеріалу плодкових, ягідних, овочевих та декоративних культур. Очевидно, що, потрапивши до садіб простих людей, вони й здобули свою народну назву «півники», саме за нею можна відстежити історичний

літературний шлях культури ірису в Україні. Щодо походження назви «півники» існує багато думок, проте швидше за все вона пов'язана зі схожістю квіток з хвостом півня [7]. За повір'ями, півники оберігають від нечистої сили, бо півень завжди виступає рятівником – від його співу зникає всяка нечисть [8].

А **В** **С**
Рис. 2. Зображення видів *Iris* L. у працях*:

А – німецького ботаніка і лікаря Леонарта Фукса (*Den nieuwen Herbarius, dat is, dboeck vanden cruyden / Leonhart Fuchs. – 1549. – CXIX*);

В – невідомого автора (*Bloemen en Cruydeboek, Manuscript / Anonymus. – 1554. – P. 380*);

С – французько-нідерландського ботаніка Карла Клузіуса (*Rariorum plantarum historia / Charles de L' Ecluse. – 1601. – 771p.*).

(Примітка – * зображення з оригіналів видань, оприлюднених www.biolib.de).

Наукове підґрунтя щодо інтродукції видів *Iris* L. у декоративне садівництво України, було закладено з організацією перших ботанічних садів. На межі XVIII-XIX ст. створюються ботанічні сади Харківського університету (у становленні якого важливу роль зіграв Ф. Маршалл фон Бі-Берштейн) і Нікітський – у Криму (директор Ф. Стевен). Більшість представників культури ірису потрапила до колекцій цих садів з уже існуючих на той час – Московського, закладеного П. Демидовим у 1756р. (станом на 1786р. у колекції роду *Iris* L. нараховувалось 70 видів і

різновидів); приватного ботанічного саду в Горенках, створеного в 1798р. графом А. К. Розумовським (в каталогах саду, що були складені Ф. Фішером у 1804, 1805, 1808, 1812 рр., значиться близько 36 видів ірисів, зокрема за безбородими ірисами були приведені бородаті, далі – цибулинні іриса, зокрема в культуру були введені – *I. tenuifolia*, *I. flavissima* (*I. Humilis* Georgi), *I. dichotoma* Pall., *I. humilis* M. Bieb. (– *I. Pontica* Zapal.), *I. plicata* Lam., *I. pallida* Lam.); Імператорського ботанічного саду, створення якого розпочалось у 1822р. з ліквідацією ботанічного саду Розумовського (в колекції станом на 1856р. нараховувалось 72 види ірисів, у тому числі – *I. aequiloba* Ledeb., *I. aphylla* L., *I. biglumis* Vahl., *I. bloudowii* Ledeb., *I. gueldenstadtiana* Lepech., *I. halophila* Pall., *I. laevigata* Fisch. et C. A. Mey., *I. notha* M. Bieb., *I. orientalis* Thunb., *I. setosa* Pall., *I. tigridia* Bunge. й ін. маловідомі види).

Рис. 3. *Iris spuria* L.

(Зображення з *Flora Danica* // MDCCLXX (1782). – Tab. CDXCIV; MDCCLXXXII. – Tab. DCCXXXIV, що зберігається у фондах Наукової бібліотеки УНУС).

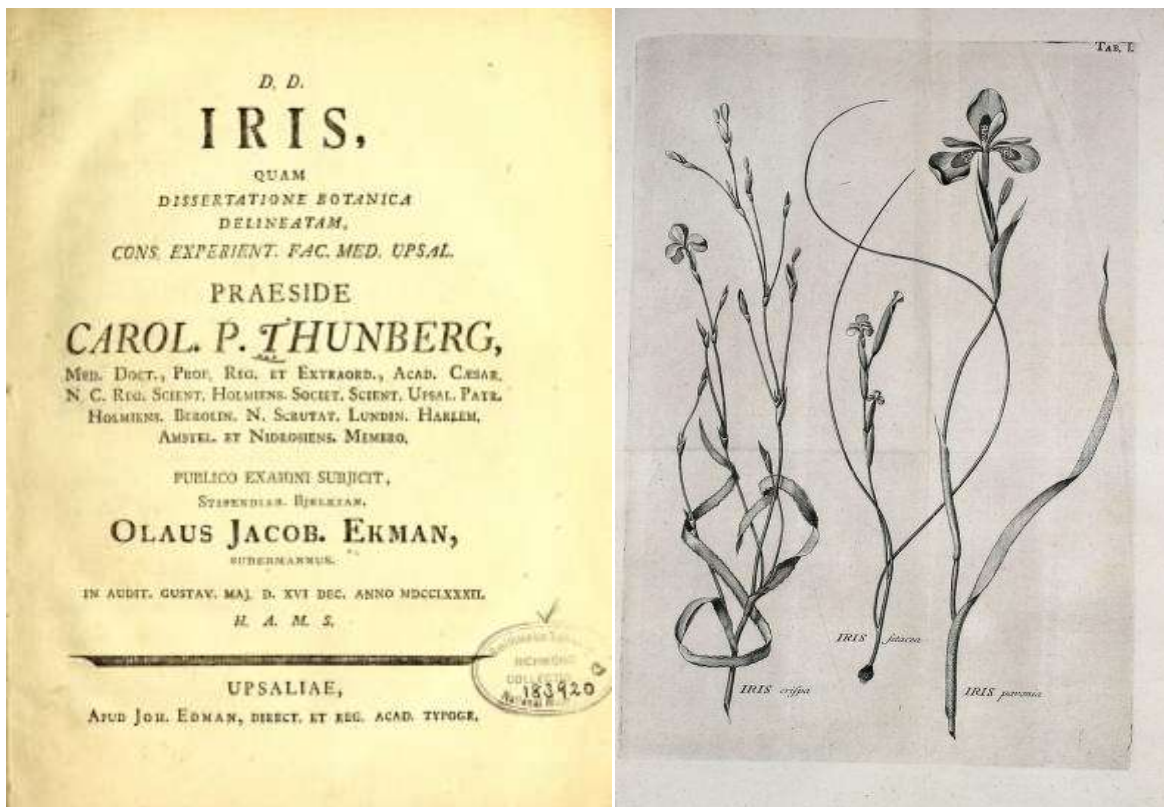

Рис. 4. Перша в світі монографія* по ірисах, написана шведським натуралістом Карлом Петером Тунбергом (Carol P. Thunberg. *Iris*. Upsaliae, 1782. – 36р.).

Примітка – * зображення з оригіналу, оприлюдненого бібліотекою www.archive.org

Ботанічні сади активно обмінювалися посадковим матеріалом один з одним та закордонними, а також поставляли рослини для парків і приватних садів. Відносно невелику колекцію ірисів у ті часи мав Ботанічний сад у м. Києві [4]. Можна припустити, що іриса в своїй колекції на той час мав і Уманський парк «Софіївка», заснований у 1795р. графом С. Щ. Потоцьким, оскільки є дані про доставку рослин для висаджування у парку з багатьох країн Європи й Азії [9]. Також, очевидно, іриса були й в колекції Одеського ботанічного саду (заснованого 1820р.), на базі якого в 1844р. було створено єдине на той час в країні Головне училище садівництва, завданням якого відповідно до указу царя (9 лютого 1842 року) було розповсюдження «правильного садівництва». Велику роль в становленні як ботанічного саду, так і Головного училища відіграв вчений зі світовим ім'ям – ботанік і зоолог О. Д. Нордман. Ним було виконано низку експедицій з метою вичення рослин півдня України, Балкан, Криму, Кавказу й ін., що безперечно вплинуло на формування колекційного фонду ботанічного саду. Так, у своїй праці «Опис Імператорського Одеського саду...» [10] О. Нордман зазначає, що в ботанічному партері саду зібрано майже 500 видів багаторічних рослин, у тому числі й рідкісних. Цибулини та кореневища з ботанічного партеру використовуються для обміну з іншими садами та неодноразово надсилалися до Києва, Петербурга, Берліна, Парижу. Далі відмічається, що учні Училища

будуть направлятися в прибережні місця Закавказзя для збору нових і рідкісних рослин та насіння. На жаль, в праці не дано повного опису всіх видів рослин ботанічного партеру, а лише акцентовано увагу на рідкісних, проте це не виключає можливості припущення культивування в колекції й ірисів.

Рис. 5. Гербарні зразки ірисів із колекції Карла Ліннея (ліворуч – *Iris sambucina* L., праворуч – *Iris germanica* L.), що зберігаються в гербарії Шведського музею історії природи (<http://linnaeus.nrm.se/botany/fbo/welcome.html.se>).

Царським указом від 30 березня 1859 року Головне училище садівництва було переведено з посушливої одеської зони у більш сприятливе для садівництва місце – славнозвісний парк в Умані – Царицин сад (нині «Софіївка»). Іншим указом царя (від 30 березня 1859 року) було затверджено «Нове положення про Головне училище садівництва в Умані», згідно з яким на училище покладалося забезпечення державних установ і окремих громадян саджанцями кращих порід і сортів плодкових, ягідних і лісових культур, а також насінням та іншими органами розмноження садових і овочевих рослин. Крім того, Головне училище садівництва повинно було проводити дослідження з акліматизації рослин, вести широкі дослідження з метою подальшого розвитку галузей садівництва, лісівництва й городництва. Збереглися дані про те, що при переїзді з Одеси до Умані на возах було доставлено велику кількість саджанців, насіння, кореневищ, бульб і цибулин декоративних культур [11]. Багата експериментальна база сприяла розвитку в

Училищі природничих напрямків науки. Зокрема, особливий вклад в розвиток ботаніки вніс наступний директор Головного училища садівництва Микола Іванович Аненков. Вивчаючи флору Уманщини та спираючись на колекції рослин Царициного саду (Софіївки) і Головного училища садівництва (дві установи функціонували як єдине ціле до 30-х років ХХст.), він значно доповнив свою книгу «Простонародныя названія русскихъ растений» (назва за ориг., 1858р.), що побачила в подальшому світ як «Ботанічний словник» [12, 13], в якому вперше приводиться українська народна назва ірису – «півники» (за авт. – малоросійська назва) та описується використання 17 його видів (рис. 6).

Esule Cassane, *Auzée* officinale. — *Анн.* Elestapraie, Elf-dock, Horschel, Scharwort. *Nidle-Size*. Нибетъ употреба въ медицинѣ отъ разныхъ болѣзней. Въ народной мѣдц. употр. отъ лихорадки и ломоты шлѣк вънутрь. Сумешное листья прикладываютъ къ ранахъ. Варить и отваромъ травы моютъ раны и тѣло, если надасть чесотка или коросты (дранина, чухна, по мал).

Inula hirta L. Варахил (Моск.) Горадица (Малор.) Горичевѣтъ лѣсовой (Волы.) Двуха (Курск. Горн.) Сладкое зелье (Екатер.) Наматарка (Перн. Кавк.) Сидачъ (Малор.) — въ горшкахъ, выпаренныхъ этихъ растеніяхъ, скорѣе ссаживается сметана. Суховерхъ (Екат.) Суховершки (Кіев.) Чайная трава (Кіев.) Чертоговъ (Укр.) Употреба на ванны отъ разныхъ болѣзней, преимущественно у дѣтей шлѣкъ кашей отъ простуды и золотухи.

Inula Oculus Christi L. Фарм. назв. *Baboniam luteum* (Radix). Подсолнухъ назвй (Екатеринбургъ). Рѣзаль (Новорос.) Созодное зелье (Тавр.) — Тим. Сары куш (Тавр.) Употреба. топе на ванны и въ видѣ примочки отъ червей.

Inula Pulicaria L. Нимѣ *Pulicaria vulgaris* Galtz. Фарм. назв. *Pulicaria* s. *Coniza minor*. Вабникъ (Хар. Екат.) Кушалка. Социкъ. Толстуха (Вор. Тавр.) Уманъ (Могил.) — Нем. Das Christenbrennkraut, die kleine Durrwurze, das Föhkraut. — Франц. Herbe aux rats. Прямле употр. въ медицинѣ.

Inula saicalina L. Фарм. назв. *Baboniam luteum* (Radix). Желтый глазъ (Вят. Сѣв.) Горичевѣтъ (Орл.) Воловья очка (Вол.) Осолодощникъ (Укр.) Сердечная трава (Линд. Вят. Мей.) Чистецъ (Подл.) Стрѣлки (Полт.) — Социкъ. Губушникъ (Екат.) Нищавникъ (Екат.) Швацъ (Черниг.) Журавлиные стручки (Вор.) — все въ рук. Руур. Въ народн. медицинѣ употр. отъ венерической болѣзни въ пазухахъ (Орл.), отъ бородавотъ (Полт.) и на ванны отъ разныхъ болѣзней. Листья его поджигаютъ къ гасятъ Аршани.

Грошаба L. *Convolv. Pt. IX. 948.* Илочея (род. назв.) Кручені паничі (Малор. назв. *Ip. tricolor* L.) Лейнякъ (Даль. Иен. сест.) — Нем. Wilec, Lejko-wój, Lejek, Powój lejkowy. Powój. — Чешск. Powojnice. — Сербск. Povojalca — Дук. Powitka. — Груз. Аболима. — Нем. Die Trichterwinde. — Франц. Lisigon, Volubilis. L'ipomée. — Англ. Winda, Surpresa-Vine.

Всѣ названія на всѣхъ языкахъ по

большей части общія съ родомъ *Convolvulus*.

Разные виды составляютъ извѣстных по своей красотѣ садовыхъ растеній. Заключат. въ мѣдц. отном. сущ. *Promaea Schiedana* Zucc. (*Ip. Purga* Wand. *Ip. Jalapa* Nutt. *Cony. Jalapa* Schied.) доск. *Radix Jalapae tuberosae* s. *ponderosae* vel *Gialapae* ч. *Mesoboscaphne nigrae* настоящій Ялаповый корень, — порошокъ котораго назыв. Пурганджъ (слово взято отъ видоваго названія *Ip. Purga*, но совершенно обрѣдѣло по удачности составленія его). *Promaea Turpethum* R. Вр. доставл. Индійскую Ялапу, *Radix Turpethi*. Изъ садовыхъ рр. замѣчательны — *Promaea purpurea* — (*Pharbitis hispida*) — *Le Haegera pourpre*, *le Volubilis* (ср.) *Morning Glory* (англ.) *Promaea Quamoclit* (ср.) *Quamoclit vulgaris* Choisy. *Der Quamoclit, Federwinde* (шв.) *Le Quamoclit cardinal*, *le Jasmin rouge de l'Inde* (ср.) *American red bell flower*, *Indian pink* (англ.)

Iriartea andicola H. B. (Palm.) Восковая пальма, достала съ каждымъ деревомъ до 25 фут. высок, употребляемого на освѣщеніе. Отеч. Корд.

Iris L. *Irideae*. Ирисъ. Касатикъ. Косарь (Малор. Осн.) Пѣтушки (Вел. Рос.) Півники (Малор.) П'яники. — Нем. Kwasicee, Kwasicee. — Чешск. Kvasice. — Сербск. Перуника (Панч.) *Sabljic*. — Дук. Sklebočnja. Sklebočica. — Финн. Kurjenmiekkä. — Груз. и Гур. Замбахи. — Нем. Der Schwertel, Schwertelilie. — Франц. Iris. — Англ. Iris. *Orris*, *Orrice*, *Swordlily*.

Iris biflora. Певанки (Черн.) Отваръ корня плѣтъ отъ лихорадки.

Iris biglumis Vahl. Паспульшикъ (Екат. Pahl).

Iris bohemica F. W. Schm. Пѣтушья, півника (Малор. Pof.)

Iris dichotoma Lin. fl. Зубной корень (Презлг. кр.) Ножницы трава. Корень кладуть на большой рубъ.

Iris flavissima Pahl. Волчий огурецъ (Селенг. Кельб.)

Iris florentina L. Фарм. назв. *Iris alba* s. *florentina*. Фиалковый корень. Нем. Der Uebersee, die Veilchenwurze, die Violenwurze, Florentinischer Schwertel. — Франц. Racine de Florence, Racine de Violette. — Англ. Florentine Iris, Iris-root. *Orris-root*. Корень кладуть и употреба, на выдѣлку мелкихъ вещей и въ парфюмеріи.

Iris foetidissima L. Фарм. назв. *Spathula foetida* s. *Xuris* s. *Gladiolus foetidus* (Radix). Капотовникъ (Кондр. в. *Spathula foetida*). — Нем. Stinkende

Рис. 6. Відбиток однієї з трьох сторінок «Ботанічного словника» М. Аненкова (1878р.), з якої розпочинається опис роду *Iris* L. та його видів.

Значний поштовх до розвитку світового ірисівництва, в тому числі й українського, дав опублікований у 1840 році французьким садівником Жаном-Ніколя Лемоном у виданні «Annales de Flore et de Pomone» список (каталог) ірисів, в якому нараховувалось 100 сортів [14]. У цьому списку він поновлює

назву одного із сортів «*Jacquesiana*», названого на честь Анрі Антуана-Жака – головного садівничого *Royal Neuilly Domain*. У 1841-1842рр., у цьому ж виданні [15], він розширює попередній список ірисів та наводить сорти власної селекції – *Iris de Boismilon*, *Iris Madame Rousselon*, *Iris Madame Lémon*, *Iris Jacquesiana*, *Iris Conqueror* (рис. 7).

Рис. 7. Зображення сортів ірисів, описаних Жаном-Ніколя Лемоном у виданні «*Annales de Flore et de Pomone*» за 1841-1842рр: у ближньому ряду зліва-направо – *Iris Jacquesiana*, *Iris Madame Lémon*, *Iris Conqueror*; далі – ліворуч – *Iris de Boismilon*, праворуч – *Iris Madame Rousselon*.

Відтоді закордонні фірми пропонували в каталогах посадковий матеріал не тільки видових ірисів, а й окремих їх сортів. Наприклад, у відділі стародруків Наукової бібліотеки Уманського національного університету садівництва зберігся каталог у якому фірма братів Зоневельд і Філіппо (Голандія) пропонує для придбання іриси: флорентина, фетидисіма, германіка (сорти), японіка, кемпфері (сорти), пуміла, сибіріка (назви відповідно оригіналу) [16].

У 1889р. німецька фірма Гуса і Кьонемана випустила в продаж першу партію низькорослих ірисів [17]. Наявність таких каталогів давала можливість значно поповнити колекції новими видами та сортами ірисів. Тому, якщо в каталозі Уманського Царициного саду в 1885р. (не виключено, що такі каталоги випускалися і в попередні роки) для реалізації пропонувався *Iris fimbriata* Vent., то вже на початку ХХст. – іриси «во многихъ сортахъ, въ десяти разныхъ колерахъ» (за оригіналом) [18–20].

З другої половини ХІХ ст. культура ірису поступово вводиться для вивчення навчальними закладами садівничого профілю. Для Училищ видаються навчальні програми (очевидно, типові), затверджені Міністерством, на базі яких навчальні заклади розробляють свої (робочі) програми. Так, у «Програмі з квітникарства відкритого ґрунту, квітникарства тепличного, вигонки квітів, садової дендрології, декоративного і ландшафтного садівництва», розробленій викладачем Уманського училища садівництва і землеробства О. М. Челінцевим, у розділі «Багаторічні квіткові рослини, правила їх культури: розмноження вегетативними способами і насінням, збереження і захист взимку» наводяться для обов'язкового вивчення найбільш розповсюджені культури, в тому числі й рослини роду *Iris* L. [21–22].

У другій половині ХІХст. продовжується активна каталогізація ірисів, описуються нові види, наводиться можливість їх використання, як вигоночної культури, деталізується *Iris florentina* L. та отримання з нього ефірної олії, створюються нові сорти, триває гербаризація видів *Iris* L. (рис. 8) й ін. [23–26]. Відомі вчені-садівники, зокрема Л. Т. Лучинський (викладач садівництва Уманського училища та головний садівник Царициного саду), широко популяризують використання культури ірису в озелененні парків [27].

У 1892р. виходить у світ монографія Джона Гілберта Бейкера, присвячена ірисам, в якій описується 161 вид *Iris* L. [28]. Цього ж року з'являється праця англійського професора Майкла Фостера «Цибулинні іриси», оформлена як лекція, в якій детально описуються *Iris Sisyrinchium*, *Eeticulata* Group, *Xiphium* Group, *Iris tuberosa*, *Juno* Group, *Iris nepalensis* й ін. (за оригіналом) [29] та праця вітчизняного вченого метеоролога професора В. А. Погенполя «Результати фітофенологічних спостережень над фазами розвитку дикорослих і культурних рослин в Царициному саду і на полях землеробського училища в м. Умань Київської губернії» [30], в якій наводяться спостереження за настанням фази цвітіння у *Iris germanica* L., *Iris variegata* L. упродовж 1886-1990рр.

Наприкінці ХІХст. культура ірису займає чільне місце в садівництві, про що свідчить енциклопедичний словник Карданахі–Керо за 1895р. [31], де вдруге в літературі, поряд з іншими назвами, вживається українська назва ірису – «півники». У цей же час у спеціалізованих виданнях з'являються описи нових сортів. Так, журнал «Сад і Город» за 1900р. публікує описи сортів *Darius* і *Madam Chereau* (Мадам Шеро – вирощується й донині) [32].

На початку ХХст. у низці публікацій зазначається використання в садівництві все більшої кількості видів роду *Iris* L. [33, 34], а в праці В. І. Липського «Ботанічні сади Мадриду, Лісабона і Кью» [35] описується вирощування ірисів у спеціально відведених місцях (очевидно, ірисаріях), зокрема у колекції Мадридського ботанічного саду їх нараховувалось 28, Королівського ботанічного саду Кью – 52 види.

Рис. 8. *Iris pseudocorus* L. з гербарного фонду* Уманського НУС, зібраний українським та польським ботаніком Й. К. Пачоським «na blotach, między tatarakiem, nad stawami, w rowach, Mai, Czerwiec, Human» (польською), 1882р. Примітка * – всього Гербарій УНУС нараховує 8 зразків видів *Iris* L., датованих ХІХ ст.

Перша світова війна, революція, Друга світова війна набагато років відкинули просування культури ірису в Україні. Проте в цей час у світі було зроблено багато передових кроків у селекційній роботі, відкритті нових видів, класифікації культури ірису. Зокрема, в 1913р. виходить у світ книга-монографія "Рід ірис", опублікована найкрупнішим знавцем ірисів, англійським ботаніком Уільямом Дайксом [36]. Він вивчав види *Iris* L. у створеній ним колекції, а також в гербаріях Англії й ін. країн. У. Дайксу вдалося описати 138 представників роду *Iris* L. Ця наукова праця не втратила своєї актуальності й нині.

Початок ХХ ст. характеризується зміщенням активності в селекційній роботі з ірисами до Північної Америки, як наслідок, у 1920р. створюється Американська спілка ірисівників, яку ХІV Садівничим Конгресом (1955р.) зобов'язують вести реєстрацію сортів. Тому, якщо в 1929р. нараховувалось біля 12 тис. зареєстрованих сортів, то в 1939р. – 19тис., у 1949 – до 25тис. [2].

У 1922р. створюється Англійська спілка ірисівників. Цього ж року в Парижі проводиться Перша Міжнародна конференція по ірисах. За матеріалами конференції публікується збірка [37], в якій приводиться список членів Комісії по ірисах з їх світлинами (рис. 9). Серед членів Комісії видатні ірисівники того часу.

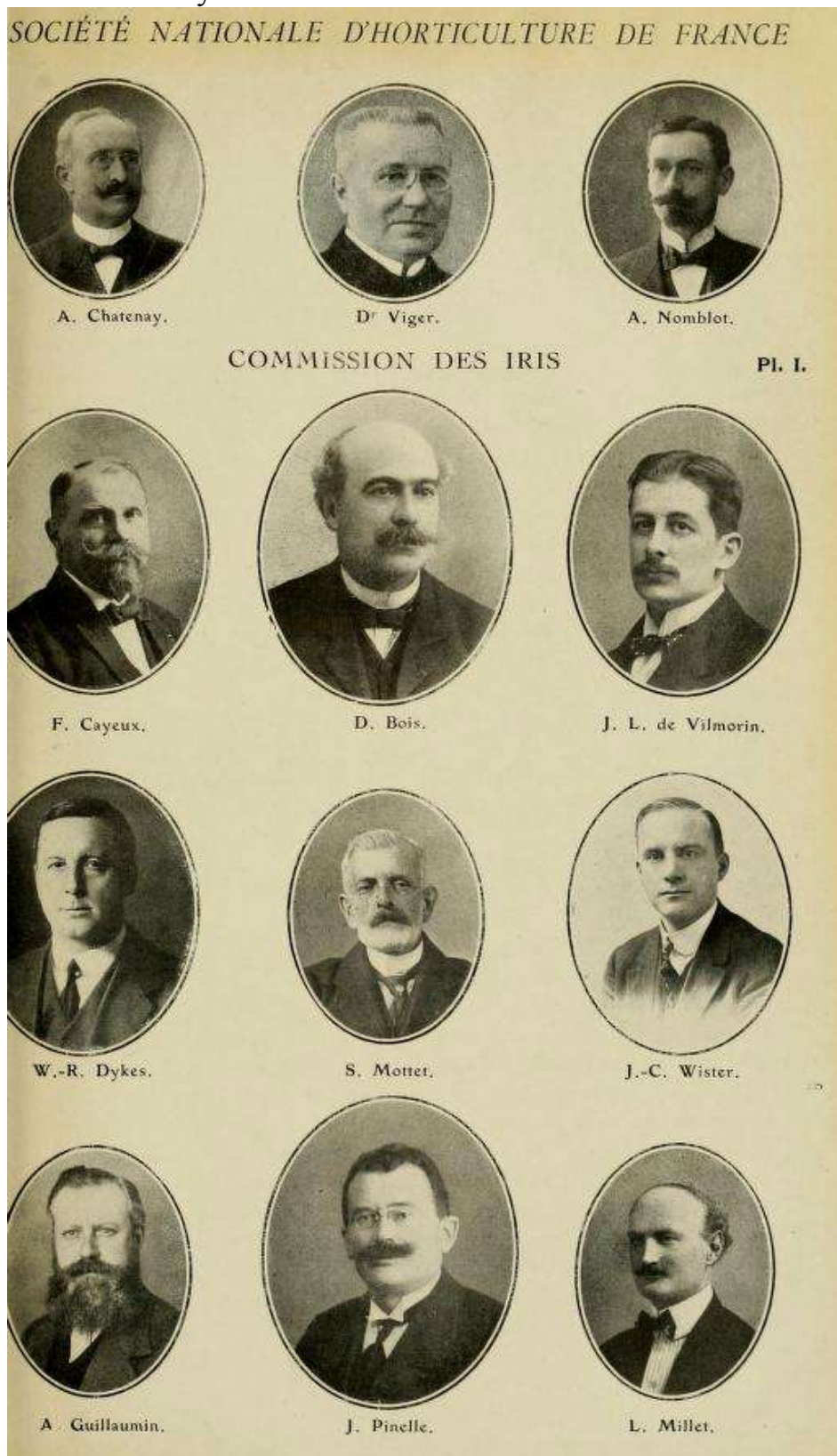

Рис. 9. Члени Комісії по ірисах, Національна спілка садівників Франції, Париж, 1922.

У довоєнний період була створена потужна світова генетична база сортів ірису, які в післявоєнні роки, з відбудовою та відновленням вітчизняних ботанічних садів, суттєво поповнили їх колекції. Це дало можливість вітчизняним селекціонерам включити їх в селекційний процес, внаслідок якого в ЦРБС АН УРСР (нині Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка) у 1950р. було створено вітчизняні сорти ірисів: Богдан Хмельницький, Іван Сусанін (автор К.Д. Харченко) [38], а також – Києвлянін, Метро, Оксамит, Подарок, Сєверний полюс [39].

З 1959 року селекційну роботу з ірисами було розпочато в Уманському сільськогосподарському інституті (нині Уманський національний університет садівництва). Вона стала можливою завдяки закладанню в 50-ті роки колекційного розсадника, в якому нараховувалось 120 сортів ірисів [40].

З 1968- 1984рр. в Донецькому ботанічному саду була створена колекція та випробовувалось 300 сортів інтродукованих ірисів [41]. Велась велика робота з популяризації культури ірису та впровадження в зелене будівництво кращих сортів.

З 1969р. у Львові О. Амехіним було розпочато роботи з інтродукції японських ірисів, завдяки яким за 15 р. було відібрано 45 декоративних форм і сортів [42].

У 1959р. створюється Італійська спілка ірису, а в 1963р. – у Флоренції – проводиться Міжнародний симпозіум по ірисах. Наступні зібрання по ірисах проходять у Варбурзі (ФРН, 1970 р), Празі (1974 г.). У травні 1978р. французькими квітникарями був організований Інтернаціональний конгрес і конкурсу сортів ірисів у м. Орлеані [43].

Визначною подією в історії ірисівництва стало видання вченим-ірисознавцем Г. І. Родіоненком у 1961р. вітчизняної монографії «Род ирис – *Iris L.*» [2], в якій вперше обґрунтовується філогенетична система роду *Iris L.* Ця титанічна праця і нині слугує головною настільною книгою для багатьох ірисівників не тільки бувшого СРСР, а й близького та далекого зарубіжжя. За значний вклад в розвиток ірисівництва Г. І. Родіоненко в 1968 р. був обраний почесним членом Британської спілки ірисівників та нагороджений Медаллю Майкла Фостера, пізніше – членом Італійської спілки ірисівників. У 1987р. монографія була видана у Лондоні. Американська спілка ірисівників у 1999р. нагородила Г. І. Родіоненка найвищою нагородою – Медаллю Беатріс Варбуртон. Він був першим ботаніком, хто удостоївся такої високої нагороди. На честь Г. І. Родіоненка названі: гібридний ірідодіктіум 'George', отриманий голландським селекціонером Вілліамом Ван Еденом та новий вид роду Юнона – Юнона Родіоненко [44].

Значну роль в популяризації культури ірису в Україні відігравали та продовжують відігравати квітникарі-аматори. Так, велику колекцію ірисів (300 сортів), яка слугувала джерелом посадкового матеріалу та новинок для багатьох поціновувачів даної культури мав В. Й. Міцах з Іловайська Донецької області [45]. Ним також виконувалась селекційна робота та були отримані перспективні сіянці [46].

З 1967р. цілеспрямованою селекцією ірисів займалась квітникар-аматор Н.О. Мірошниченко. В 1967р. з'явився перший її культивар – Фата моргана, у 1972р. – Ода весне. В 1978р. нею були передані в державне сортовипробування чотири сорти – Медний всадник, Золотой Орфей, Зімнєє утро і Серенада. На початку 80-х років були відібрані перспективні сіянці – Пурга, Седьмое небо, Розовое кружево, Олімпійская снежинка, А. Вяткіна, у 2000 роках – Бєлий сфінкс, Бронзовий век, Гімн жєнщїне, Мой гїменеї, Празднічний, Славянскїй базар, Солнєчний вєтер, Вєтер пустинї, Замрїяний вальс та ін. У 2007р. культивар Н. О. Мірошниченко Соловьїная нощ на Міжнародному конкурсі Fransiris-2007 було визнано переможцем [47, 48]. Всього Н. О. Мірошниченко було виведено 225 сортів ірисів, кілька найкращих з них були висаджені у Королївському саду Англії [49]. По сутї, Ніна Опанасївна Мірошниченко стала засновницею української школи ірисівництва.

У серединї минулого столїття культурї ірису присвячувались вїтчизнянї симпозиуми: першїй проходив у 1970р. на базї Головного ботанїчного саду СРСР, другий – у 1981р. у Львовї. На симпозиумах розглядалися питання гїбридизації, прискорєного розмноження, захисту від шкїдливих органїзмів тощо [50]. Все це сприяло популяризації культури ірису, давало поштовх до пошуку та вивчення нових видів. Так, якщо в СРСР станом на 1961р. було відомо 58 дикорослих і окультурєних видів ірису [2], то 1977р. – 60 [51], з них в Україні станом на 1999р. – 16 видів [52], що рївняється майже 30% дикорослої ірисової флори. Разом з тим, якщо в 1975р. у міжнародному реєстрі числилось 30тис. сортів ірисів [53], то у 1980р. – 35тис. [41], у 2000 – 40тис. [54], у 2014 – 80тис. [55].

Нинї не має жодного ботанїчного саду як у свїті, так і в Україні, де б не було створєно ірисарїю та колекції ірисів, зокрема в Національному ботанїчному саду ім. Гришка колекція лише борїдкових ірисів нараховує бїльше 250 сортів [54], у Національному дендропарку “Софїївка” 30 видів роду *Iris* L. та 50 сортів [52], у ботанїчному саду Таврїйського національного університету в колекції ірисів лише борїдкових нараховується 114 сортів [56].

Велика увага в ботанїчних садах та парках України нинї придїляється збереженню рїдкїсних видів ірисів дикорослої флори. В Україні зростають п'ять рїдкїсних видів ірисів, якї занесєні до Червоної книги України (2009): *I. furcata* M. Vieb., *I. pineticola* Klokov, *I. pontica* Zapał, *I. pseudocyperus* Schur та *I. sibirica* L. *Iris pineticola* є ендемічним видом, який зростає у Правобережному та Лївобережному Лїсостєпу, зрїдка трапляється у півнїчній частинї Степу та у долині Сїверського Дїнця, має природоохоронний статус «вразливий» [57].

Визначною подїєю ХХІ ст. можна назвати створєння в Україні у 2010р. УСІ – Української спїлки Ірису, головною метою якої є популяризація і пропаганда культури ірису та розвиток вїтчизняного ірисівництва. Тож з впевненїстю можна констатувати, що нинї, як і кілька столїть тому, культура ірису не втратила своєї актуальностї, а навпаки – набуває все бїльшої

популярності. Тому історія інтродукції видів роду *Iris* L. та їх сортів в Україні триває і з часом в неї буде вписано нові сторінки.

Список використаної літератури:

1. Криштофович А. Н. Палеоботаника / Криштофович А. Н. – Л.: Гос. науч.-техн. из-во нефтяной и горно-топливной литературы, 1957. – С. 377-378
2. Родионенко Г. И. Род ирис – *Iris* L. (Вопросы морфологии, биологии, эволюции и систематики) / Родионенко Г. И. – Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1961. – 215с.
3. Dioscurides Neapolitanus. Codex ex Vindobonensis Graecus 1 http://www.bibliotecanazionalenapoli.it/biblvir/dioscoride/pages/72_XLII.htm.
4. Алексеева Н. Б. История интродукции дикорастущих видов *Iris* (*Iridaceae*) флоры России / Н. Б. Алексеева // Ботаника: история, теория, практика (к 300-летию основания Ботанического института им. В. Л. Комарова Российской академии наук: Труды Международной научной конференции / Отв. ред. Д. В. Гельтман. – СПб.: Изд-во СПбГЭТУ «ЛЭТИ», 2014. – С.5-10.
5. Степанова И. Ф. Ирисы / Степанова И. Ф. – М.: Олма-Пресс, 2003. – 174с.
6. Linnaeus Carl. Species Plantarum / Linnaeus Carl. –1753. – Ed. 1, Vol. 1. – P.38-40.
7. Кравченко В. М. 3 легенд про назви рослин / В. М. Кравченко // Дослідження з лексикології і граматики української мови. – 2011. – Вип. 10. – С. 131-138.
8. Лозовий О. О. Краєзнавчо-дослідницька робота «Рослини-символи рідного краю» / О. О. Лозовий. – Нікополь, 2013. – 25с.
9. Косенко С. І. Національний дендрологічний парк «Софіївка» / Косенко С. І. – К.: Академперіодика, 2007. – 198с.
10. Нордман А. Описание Императорского Одесского сада с замечаниями о растительности и климате окрестностей г. Одессы / Александр Нордман. – Одесса : Гор. тип., 1847. – 33 с.
11. Карасюк І. М. Уманський сільськогосподарський інститут – 1844-1994 / І. М. Карасюк. – К.: Вища школа, 1994. – 202с.
12. Анненков Н. Ботанический словарь или собрание названий как русских так и многих иностранных растений на языках латинском, русском, немецком, французском и других, употребляемых различными племенами, обитающими в России / Составил Н. Анненков. – М. : Тип. Грачева и К°, 1859. – 306 с.
13. Анненков Н. Ботанический словарь: Справочная книга для ботаников, сельских хозяев, садоводов, лесоводов, фармацевтов, врачей, дрогистов, путешественников по России и вообще сельских жителей.

- Новое исправленное, пополненное и расширенное издание / Н. Анненков. – Спб.: Типография Императорской Академии наук, 1878. – 645 с.
14. *Annales de flore et de pomone* / Jean-Nicolas Lemon. – V.8. – 1839-1840. – P. 363-370.
 15. *Annales de flore et de pomone* / Jean-Nicolas Lemon. – V.10. – P.312-316. – Illustration 37-38.
 16. Каталог для 1914-1915г. / Братья ван Зонневельд и Филиппо. Сассенгейм. Голландия. – С.41.
 17. Родионенко Г. И. Радужные карлики / Г. И. Родионенко // Цветоводство. – 1985. – №3. – С.23-24.
 18. Каталог семян, клубней, луковиц и корневищ Уманского Царицына Сада. – Умань, 1900, 1901, 1902, 1903, 1904.
 19. Каталог произведений Уманского Царицына Сада. – Умань, 1915.
 20. Прейс-курант растений и семян, продающихся в Уманском Царицыном Саду. – С.-Петербург, 1885. – С.67.
 21. Учебные программы земледельческих училищ, подведомственных Министерству Государственных Имуществ. – С.-Петербург, 1870. – 192с.
 22. Проект-программ по цветоводству открытого грунта, цветоводству тепличному, выгонке цветов, дендрологии садовой, древоводству садовому, ландшафтному садоводству / А. Н. Челинцев. – Умань, ? (не известн.). – С. 19-27.
 23. Естественная история растительного царства в применении к Русской флоре средних губерний / Сост. Эдуардом Рего. – Москва, 1860. – 198с.
 24. Вестник Императорского Российского Общества Садоводства. – С.-Петербург, 1875. – С. 64-65.
 25. Содержание и воспитание растений в комнатах / Э. Регель. – С.-Петербург: Издание К. Л. Риккера, 1898. – С. 517-518.
 26. Душистые растения. Эфирные масла / Базаров А., Монтеверде Н. – С.-Петербург, 1899. – С. 280-286.
 27. Устройство декоративных садов на открытом воздухе. Практическое садоводство в 2-х частях / Сост. Л. Т. Лучинский. – Пенза, 1891. – Ч.2. – 152с.
 28. Baker J.G. Hand book the Irideae / Baker J.G. – London...New York, 1892. – 233р.
 29. Michael Foster. Bulbous irises / Michael Foster. – London: Royal Horticultural Society. – 1892. – 85р.
 30. Поггенполь В. А. Результаты фитофенологических наблюдений над фазами развития дикорастущих и культурных растений в Царицыном саду и на полях земледельческого училища в г. Умань, Киевской губернии. 1886-1890 / Поггенполь В. А. / Отчет и труды Одесского отдела Императорского российского общества садоводства за 1891г. – Одесса, 1892. – С. 1-142.

- 31.Энциклопедический словарь / Карданахи-Керо. – С.- Петербург, 1895. – XIV. –С.660-661.
- 32.Два новых ириса: *Iris Darius* и *Madam Chereau* // Сад и огород. – 1900. – №2. – С.1.
- 33.Кичунов И. И. Культура цветущих луковичных растений / Кичунов И. И. // Вестник садоводства, плодоводства и огородничества. – 1908. – №12. – С.530-534.
- 34.Кичунов И. И. Красивоцветущие грунтовые растения луковичные и некоторые многолетние / Кичунов И. И. – С.-Петербург, 1909. – 76с.
- 35.Ботанические сады Мадрида, Лиссабона и Кью / Липский В. И. – С.-Петербург, 1906. – 264с.
- 36.Dykes W. R. The genus *Iris* / Dykes W. R. – Cambridge. – 245p.
- 37.Les *Iris* cultivés: Actes et comptes-rendus de la 1re Conférence internationale des *Iris*, tenue à Paris en 1922. – Paris: Société nationale d'horticulture de France, Commission des *Iris*, 1923. – 222p.
- 38.Сорти квіткових і декоративних культур / За ред. А. В. Пількевича. – К.: «Урожай», 1986. – С. 69-71.
- 39.Юхимчук Ю. Д. Цветы / Юхимчук Ю. Д. – К.: Гос. из-во с.- х. литературы УРСР, 1964. – С. 89-90.
- 40.Бондаренко М. І. Нові форми жоржин / Бондаренко М. І. // Резерви збільшення виробництва сільськогосподарських продуктів: Збірник наукових праць УСГІ. – Черкаси, 1967. – С. 321-324.
- 41.Раевская Т. Е. Лучшие сорта в производство / Т. Е. Раевская // Цветоводство. – 1985. – №3. – С.18-19.
- 42.Амехин О. А. Японские ирисы / О. А. Амехин // Цветоводство. – 1985. – №3. – С.24-25.
- 43.Ирисы / Под общей редакцией д.б.н. Родионенко Г. И. – Москва: Колос, 1981. –156с.
- 44.Георгию Ивановичу Родионенко – 100 лет // Цветоводство. – 2013. – №3. – С.1.
- 45.Цветовод Добасса // Цветоводство. – 1985. – №3. – С.29.
- 46.Мицах В. И. Ирисы в Донбассе / В. И. Мицах // Цветоводство. – 1980. – №7. – С.29.
- 47.Мирошниченко Н. А. Из опыта оригинатора / Н. А. Мирошниченко. – Цветоводство. – 1985. – №3. – С.22-23.
- 48.Самойленко І. Квіти – її любов і життя, вона не могла інакше / І. Самойленко // Квіти України. – 2015. – №1. – С.6-7.
- 49.Циба В. Останні оплески Королеві... / В. Циба // Квіти України. – 2010. – №2. – С.32-33.
- 50.Родионенко Г. И. Перспективы культуры ирисов в СССР / Г. И. Родионенко // Цветоводство. – 1983. – №3. – С.6-7.
- 51.Декоративные травянистые растения для открытого грунта / Сост. Аврорин Н. А., Артюшенко З. Т., Буянова В. Ф. и др. – Л.: Из-во «Наука», 1977. – Т.1. – С. 158-312.

52. Швець Т. А. Біологічні особливості видів роду *Iris* L. у зв'язку з інтродукцією в умови Правобережного Лісостепу України / Т. А. Швець // Автореферат дис. на здоб. наук. ст. канд. біол. наук. за спец.: 03.00.05 – ботаніка. – Національний ботанічний сад ім. М. М. Гришка НАН України. – Київ, 2006. – 20с.
53. Родионенко Г. Выбирая сорт / Г. Родионенко // Цветоводство. – 1975. – №1. – С.11-12.
54. Жежерін В. І. Розмаїтий світ ірисів / В. І. Жежерін // Квіти України. – 2002. – №5. – С. 10-11.
55. Дацюк Е. И. Проблема идентификации и верификации исторических сортов ириса в научных коллекциях / Дацюк Е. И., Ефимов С. В. // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия «Биология, химия». – 2014. – Том 27 (66). – №5. – С. 38-46.
56. Кирпичева Л. Ф. О коллекции ирисов ботанического сада Таврического национального университета им. В. И. Вернадского / Кирпичева Л. Ф., Леонов В. В. // Тезисы докл. научной конф. «Будівництво та реконструкція ботанічних садів і дендропарків в Україні». – Симферополь, 23-26 травня 2006. – С. 155-158.
57. Жигалова С. Л. Історія дослідження півників борових (*Iris Pineticola* Кюков) / С. Л. Жигалова // Внесок натуралістів-аматорів у вивчення біологічного різноманіття: Матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 200-річчю від дня народження Людвіга Вагнера (14-16 травня 2015 року, Берегово, Україна). – Ужгород, 2015. – С. 280-284.